

Αφιερωμένο με αγάπη και νοσταλγία,

στην κυρία Αντζελίνα Βάλε Βαλεμπέλα, σπιτονοικοκυρά μας τα καλοκαίρια και μοναδική μοδίστρα του Στιντίνο, η οποία είχε μια πανέμορφη ραπτομηχανή με πεντάλ και έραβε με την εξώπορτα ανοιχτή επιβλέποντας την πλατεία ή, πιο σωστά, την «αλάνα» Κάλα Ντ' Ολίβα, και τρυπούσε τα αυτιά των μικρών κοριτσιών του χωριού με μια καυτή βελόνα κι έναν φελλό. Με χτένιζε κάθε πρωί, φτιάχνοντάς μου κοτσίδες στη δροσερή αυλή της που ήταν γεμάτη ολάνθιστες ορτανσίες·

και στην κυρία Ερμενετζίλντα Γκαρτζιόνι, την πιο έξυπνη και δημιουργική γυναίκα που γνώρισα ποτέ και που τη χάσαμε πριν από δύο χρόνια, η οποία ακόμα και αφού τυφλώθηκε, συνέχισε να ράβει με την ποδοκίνητη ραπτομηχανή της μέχρι τα ενενήντα εφτά της χρόνια·

και στην Τζουζεπίνα «Πεσεφρίτο»*, που δεν θυμάμαι το επώ-

* Pescefritto: τηγανητό ψάρι, προφανώς το παρατσούκλι της.

νυμό της, η οποία μετά το τέλος του πολέμου ερχόταν σ' εμάς να ράψει με τη μέρα και μας «γύρισε» ένα σωρό παλτά, κι εμένα μου έφτιαξε ένα σωρό ποδίτσες με ρέλια μπροστά και φραμπαλάδες, και στ' αδέρφια μου ένα σωρό πικεδένια παντελονάκια με τιράντες, κι όταν ήμουν πέντε χρόνων μου έδειξε τις βασικές βελονιές και μου έμαθε υπομονετικά τα πρώτα βήματα στη ραπτική, μαζί και τη χρήση της ραπτομηχανής με μανιβέλα·

και στη γιαγιά μου Πεπίνα Σίστο, που μ' έμαθε να κεντάω με λευκή κλωστή αλλά και με χρωματιστές, και που όταν μ' έβλεπε να χρησιμοποιώ τη βελόνα χωρίς να βάζω δαχτυλήθρα (όπως έκανα και κάνω ακόμα), γκρίνιαζε στη μαμά μου, προμαντεύοντας πως θα γινόμουν μια ανυπόταχτη γυναίκα·

και σε όλες τις σημερινές μοδιστρούλες του Τρίτου Κόσμου που ράβουν για χάρη μας τα κουρέλια της μόδας, που τα πληρώνουμε λίγα ευρώ στα πολυκαταστήματα ένδυσης χαμηλού κόστους –καθεμιά πάντα το ίδιο κομμάτι που κάποια άλλη έκοψε, όπως συμβαίνει στην αλυσίδα παραγωγής– επί δεκατέσσερις ώρες, με πάνες ακράτειας, για να μη χάνουν χρόνο να πηγαίνουν στην τουαλέτα και που, αφού πάρουν ένα μεροκάματο της πείνας, πεθαίνουν καμένες μες στα θεόρατα εργοστάσια-κολαστήρια. Το ράψιμο είναι μια δημιουργική και υπέροχη δραστηριότητα, αλλά όχι έτσι, OXI ΕΤΣΙ.

Οι ιστορίες και τα πρόσωπα που εμφανίζονται σε τούτο το βιβλίο αποτελούν προϊόν φαντασίας.

Όμως, κάθε περιστατικό παίρνει ως αφορμή ένα γεγονός που έχει συμβεί στ' αλήθεια, το οποίο γνώρισα από τις διηγήσεις της γιαγιάς μου, συνομήλικης της ηρωίδας μου, από τις εφημερίδες της εποχής, από τα γράμματα και τις καρτ ποστάλ που εκείνη είχε φυλάξει σε μια βαλίτσα, από τις αναμνήσεις και τα ανέκδοτα του «οικογενειακού λεξικού» μας. Επεξεργάστηκα τα γεγονότα από την αρχή, γέμισα τα κενά, σκαρφίστηκα λεπτομέρειες, πρόσθεσα πρόσωπα στο περιβάλλον τους, κάποιες φορές άλλαξα το τέλος τους. Πάντως περιστατικά, σαν αυτά που θα διαβάσετε παρακάτω, κάποτε συνέβαιναν στ' αλήθεια, ακόμα και στις καλύτερες οικογένειες, όπως συνηθίζουμε να λέμε.

Η μορφή της «μοδιστρούλας με τη μέρα» ήταν συνηθισμένη και παρούσα σε όλα τα αστικά σπίτια, μέχρι την εποχή της πρώτης μου εφηβείας. Πολύ περισσότερο αμέσως μετά τον πόλεμο, όταν η «επιδιόρθωση» και η επαναχρησιμοποίηση, υπό άλλη μορφή, ρούχων και υφασμάτων που προϋπήρχαν ήταν υποχρεωτική για όλους. Τα ασπρόρουχα και τα ρούχα βιομηχανικής παραγωγής (που σήμερα τα αγοράζουμε έτοιμα στα καταστήματα

ένδυσης), τα πρετα πορτέ και στη συνέχεια οι μεγάλοι οίκοι ήρθαν αργότερα. Όταν στα μεγάλα καταστήματα εμφανίστηκαν τα έτοιμα ρούχα σε χαμηλές τιμές, οι πλούσιοι που έδιναν σημασία στην κομψότητα ή και μόνο στο πώς θα ξεχώριζαν, εξακολούθησαν να παραγγέλλουν ρούχα «στα μέτρα τους», αλλά από τις διάσημες μοδίστρες, στα αυθεντικά ραφτάδικα.

Η εποχή της μοδιστρούλας είχε περάσει.

Ο σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να μην ξεχαστεί για πάντα.

ΖΩΗ ΜΟΥ, ΚΑΡΔΙΑ ΜΟΥ

Ήμουν επτά χρόνων, όταν η γιαγιά μου άρχισε να μου επιστεύεται τα πιο απλά φινιρίσματα των ρούχων που έραβε στο σπίτι για τις πελάτισσές της, σε περιόδους που δεν είχε παραγγελίες για δουλειά στα σπίτια τους. Είχαμε μείνει μόνο εμείς οι δύο από όλη την οικογένεια, μετά την επιδημία της χολέρας που είχε ξεπαστρέψει, χωρίς διάκριση φύλου, τους γονείς μου, τους αδελφούς και τις αδελφές μου και όλα τα άλλα παιδιά κι εγγόνια της γιαγιάς μου, τους θείους και τα ξαδέλφια μου. Πώς είχαμε καταφέρει να τη σκαπουλάρουμε εμείς οι δυο, ακόμα δεν μπορώ να το εξηγήσω.

Ήμασταν φτωχές, όμως έτσι ήμασταν και πριν από την επιδημία. Η οικογένειά μας δεν είχε ποτέ τίποτα δικό της, εκτός από τα δυνατά, ανδρικά μπράτσα και τα επιδέξια, γυναικεία δάχτυλα. Η γιαγιά μου, οι κόρες και οι νύφες της ήταν γνωστές στην πόλη για την αξιοσύνη και την ακρίβειά τους στο ράψιμο και στο κέντημα και για την τιμιότητα, την πάστρα και την αξιοπιστία τους στις δουλειές του σπιτιού, όταν πήγαιναν να δουλέψουν

στα αρχοντικά, όπου με σχετική χάρη ήξεραν να κάνουν και τις καμαριέρες και να ασχολούνται και με την γκαρνταρόμπα των ευγενών. Εξάλλου σχεδόν όλες ήταν καλές μαγειρίσσες. Οι άνδρες δούλευαν μεροκάματο, ως οικοδόμοι, αχθοφόροι, κηπουροί. Βιομηχανίες που να προσλάμβαναν εργάτες στην πόλη μας δεν υπήρχαν πολλές ακόμα, όμως το ζυθοποιείο, το ελαιοτριβείο, ο μύλος, ακόμα και οι αιώνιες εργασίες εκσκαφής για το υδραγωγείο, συχνά απαιτούσαν ανειδίκευτα εργατικά χέρια. Από όσο θυμάμαι, δεν πεινάσαμε ποτέ, παρότι συχνά αναγκαζόμασταν να αλλάζουμε σπίτι και να μαζευόμαστε για κάμποσο καιρό στα χαμόσπιτα ή τα υπόγεια του ιστορικού κέντρου, όταν δεν καταφέραμε να πληρώσουμε το νοίκι των φτωχικών διαμερισμάτων όπου ζούσε ο κόσμος της τάξης μας.

Όταν μείναμε μόνες, εγώ ήμουν πέντε χρόνων και η γιαγιά μου πενήντα δύο. Είχε δυνάμεις ακόμα και θα μπορούσε να βγάλει τα προς το ζην δουλεύοντας με πλήρη απασχόληση σε κάποια από τις οικογένειες όπου είχε εργαστεί στα νιάτα της και είχε αφήσει μια καλή ανάμνηση. Όμως σε καμία από αυτές δεν θα της επέτρεπαν να με παίρνει μαζί της, κι εκείνη δεν ήθελε να με βάλει σε κάποιον ξενώνα ή στα ιδρύματα για ορφανά που τα διοικούσαν μοναχές, τα οποία υπήρχαν βέβαια στην πόλη, είχαν όμως τη χειρότερη φήμη. Ακόμα κι αν πήγαινε για μισό μεροκάματο, δεν θα ήξερε πού να με βολέψει στη διάρκεια της μέρας. Έτσι, έβαλε στοίχημα με τον εαυτό της πως θα κατάφερνε να μας συντηρήσει και τις δύο μόνο με το ράψιμο και τα κατάφερε τόσο καλά, που δεν θυμάμαι να στερήθηκα τίποτα εκείνα τα χρόνια. Ζούσαμε σε δυο δωματιάκια στο ημιυπόγειο ενός αρχοντικού, σ' έναν δρόμο του ιστορικού κέντρου, στενό και λιθόστρωτο, πληρώνοντας ενοίκιο σε είδος: κάνοντας, δηλαδή, την καθημερινή

καθαριότητα της εισόδου και του κλιμακοστασίου ίσαμε τον τέταρτο όροφο. Η γιαγιά μου έκανε δυόμισι ώρες κάθε πρωί, σηκώνοταν πριν από το χάραμα και μόνο αφού ξανάβαζε στη θέση τους ξεσκονόπανα, κουβάδες και σκούπα, άρχιζε τη ραπτική.

Είχε τακτοποιήσει με τόση ευπρέπεια και χάρη ένα από τα δωματιάκια, ώστε μπορούσε να δέχεται εκεί τις πελάτισσες που έρχονταν να της δώσουν παραγγελία και μερικές φορές να τους παίρνει και μέτρα, αν και σχεδόν πάντα πήγαινε εκείνη στα σπίτια τους με τα ρούχα υπό μάλης, τυλιγμένα για προστασία σ' ένα σεντόνι και με την πελότα με τις βελόνες δεμένη, μαζί με το ψαλίδι, σε μια κορδέλα κρεμασμένη στο στήθος της. Σ' εκείνες τις περιστάσεις με έπαιρνε μαζί της, αφού πρώτα μου έκανε χίλιες συστάσεις για να κάθομαι ήσυχη σε μια γωνίτσα. Το έκανε γιατί δεν ήξερε σε ποιον να με αφήσει, αλλά και με σκοπό να αρχίσω, βλέποντας, να μαθαίνω.

Ειδικότητα της γιαγιάς μου ήταν τα ασπρόρουχα: προίκες ολόκληρες για το σπίτι, σεντόνια, τραπεζομάντιλα, κουρτίνες, αλλά και πουκάμισα, ανδρικά και γυναικεία, εσώρουχα, προικιά για νεογέννητα. Εκείνη την εποχή, μόνο λίγα καταστήματα υπερπολυτελείας πουλούσαν έτοιμα τέτοια είδη ρουχισμού. Οι μεγάλες αντίπαλές μας στον τομέα αυτόν ήταν οι μοναχές του Καρμέλο, ικανότατες ειδικά στα κεντήματα. Αντίθετα η γιαγιά μου ήξερε να φτιάχνει ρούχα και για το πρωί και για το βράδυ, σακάκια, πανωφόρια. Όλα γυναικεία. Και προφανώς, μικραίνοντας τα μεγέθη, και παιδικά. Πράγματι πάντα κυκλοφορούσα ντυμένη στην πένα, πεντακάθαρη και συγυρισμένη, σε αντίθεση με τις άλλες ρακενδύτες μικρούλες στο δρομάκι. Όμως εκείνη, παρά την ηλικία της, θεωρείτο «μοδιστρούλα», στην οποία μπορούσε κανείς να παραγγέλνει τα πιο απλά και καθημερινά πράγ-

ματα. Πραγματικές σπουδαίες μοδίστρες στην πόλη υπήρχαν δύο, ανταγωνίστριες, που εξυπηρετούσαν τις πιο πλούσιες και μοντέρνες κυρίες και είχαν και οι δύο ατελιέ και αρκετές κοπέλες στη δούλεψή τους. Παράγγελλαν τα φιγουρίνια, σε μερικές περιπτώσεις και τα υφάσματα, από την πρωτεύουσα. Η παραγγελία ενός ρούχου σ' αυτές κόστιζε μια περιουσία. Με μια τέτοια αμοιβή η γιαγιά μου κι εγώ θα μπορούσαμε να ζήσουμε άνετα δύο χρόνια, ίσως και παραπάνω.

Ήταν και μια οικογένεια, του δικηγόρου Προβέρα, που τα βραδινά φορέματα και τις τουαλέτες της συζύγου και των δύο θυγατέρων τα παράγγελλε απευθείας από το Παρίσι. Αληθινή εκκεντρικότητα, γιατί ήταν πασίγνωστο στην πόλη ότι σε όλα τα άλλα, ακόμα και στη δική του γκαρνταρόμπα, ο δικηγόρος Προβέρα ήταν ένας τσιγκούναρος, κι ας είχε μια από τις πιο τρανταχτές περιουσίες στην πόλη. «Όσο πιο πολλά λεφτά έχουν, τόσο πιο παλαβοί είναι», έλεγε αναστενάζοντας η γιαγιά μου, που είχε εργαστεί στα νιάτα της για τους γονείς της συζύγου του, οι οποίοι, πάμπλουτοι εισοδηματίες και αυτοί, είχαν επίσης εφοδιάσει τη μοναχοκόρη τους Τερέζα με μια τρομερή προίκα, αντάξια Αμερικάνας κληρονόμου, μια προίκα που επίσης είχαν παραγγείλει στο Παρίσι, και της είχαν αφήσει μια πριγκιπική κληρονομιά. Προφανώς όμως ο γαμπρός ήταν διατεθειμένος να ξοδέψει μόνο για την κομψότητα των γυναικών του, όχι για τη δική του. Όπως όλοι οι αριστοκράτες, ο δικηγόρος για τα δικά του ρούχα χρησιμοποιούσε έναν ράφτη για άνδρες, όμως η δουλειά του ράφτη εκείνου ήταν ολότελα διαφορετική από τη δική μας: διαφορετικά τα υφάσματα που χρησιμοποιούσε, διαφορετικοί οι κανόνες της μαθητείας· καμία γυναίκα δεν γινόταν δεκτή να εργαστεί σ' εκείνον τον τομέα, ίσως επειδή οι ανάγκες της σεμνότητας απαγό-

ρευαν στις γυναίκες να αγγίζουν τα ανδρικά σώματα για να τους πάρουν μέτρα, δεν ξέρω, όμως έτσι ήταν η παράδοση, από παλιά. Δύο κόσμοι ολότελα διαχωρισμένοι.

Η γιαγιά μου ήταν αναλφάβητη. Ποτέ δεν είχε την πολυτέλεια να πάει στο σχολείο, και τώρα, παρότι το επιθυμούσε, δεν μπορούσε να το εξασφαλίσει ούτε σ' εμένα. Έπρεπε να μάθω γρήγορα να τη βοηθάω και να αφιερώνω στη δουλειά όλο μου τον χρόνο. Η εναλλακτική, μου υπενθύμιζε πάντα, ήταν το ορφανοτροφείο, όπου θα με μάθαιναν, βέβαια, να διαβάζω και να γράφω, όμως θα ζούσα σαν φυλακισμένη, θα υπέφερα από το κρύο, θα έτρωγα λιγοστό και άθλιο φαγητό κι έπειτα, στα δεκατέσσερά μου, που θα μ' έδιωχναν, δεν θα ήμουν ικανή να κάνω παρά μονάχα την υπηρέτρια: να ζω σε ξένα σπίτια, με τα χέρια πάντα βουτηγμένα στο κρύο νερό ή καμένα από τις κατσαρόλες και το σίδερο του σιδερώματος, και να υπακούω, να υπακούω κάθε ώρα της μέρας και της νύχτας, χωρίς καμία προοπτική ή ελπίδα εξέλιξης. Αν όμως μάθαινα ένα επάγγελμα, θα είχα πάντα την ανεξαρτησία μου. Αυτό που φοβόταν περισσότερο, μου εξομολογήθηκε πολλά χρόνια αργότερα η γιαγιά μου, λίγο πριν πεθάνει, ήταν πως αν πήγαινα να δουλέψω όλη μέρα σ' ένα σπίτι και ζούσα κάτω από την ίδια στέγη με την οικογένεια, θα μπορούσα να καταλήξω κακοποιημένη από το μεγάλο ή τα μικρά αφεντικά.

«Εγώ θα ήξερα καλά πώς να αμυνθώ!» της είχα πει αγανακτισμένη. Και μόνο τότε η γιαγιά μου διηγήθηκε την πολύ θλιβερή ιστορία της ξαδέλφης της, της Οφέλια, η οποία, όταν δέχτηκε την επίθεση του αφεντικού, τον απώθησε, τον χαστούκισε και τον απείλησε πως θα τον μαρτυρούσε στη γυναίκα του. Αυτός, για να την εκδικηθεί και για να προλάβει την κατηγορία, εξαφάνισε

από το σαλόνι μια χρυσή θήκη για πούρα και την έκρυψε στο δωματιάκι όπου κοιμόταν η Οφέλια. Έπειτα, με τη συνοδεία της γυναίκας του, πήγε να ψάξει στα φτωχικά πράγματα της υπηρέτριας και, αφού «ανακάλυψε» τη θήκη των πούρων, την απέλυσε στο άψε σβήσε, χωρίς συστατική επιστολή, χωρίς τίποτα. Η κυρία είπε για την κλοπή σε όλες τις γνωστές της. Η είδηση διαδόθηκε και καμία καθωσπρέπει οικογένεια δεν θέλησε πια να προσλάβει την «κλέφτρα». Η μόνη δουλειά που βρήκε η Οφέλια ήταν λαντζέρισσα σε μια ταβέρνα. Όμως και εκεί οι μεθυσμένοι πελάτες τής δυσκόλευαν τη ζωή, της έκαναν ανήθικες προτάσεις, τη διεκδικούσαν αναμεταξύ τους, την έμπλεκαν στους καβγάδες τους. Ένα βράδυ τη συνέλαβαν κι αυτό ήταν η αρχή του τέλους. Ο κανονισμός της αστυνομίας, μετά τους νόμους Καβούρ και Νικοτέρα για την πορνεία, ήταν αυστηρότατος. Την έβαλαν υπό επιτήρηση και στην τρίτη συμπλοκή, για την οποία διόλου δεν ευθυνόταν, η Οφέλια χαρακτηρίστηκε πόρνη και βρέθηκε σ' έναν οίκο ανοχής, όπου αρρώστησε και, λίγα χρόνια αργότερα, πέθανε στο νοσοκομείο από μαλαφράντζα*.

Όταν η γιαγιά μου θυμόταν εκείνη την ιστορία, ήταν σαν να ξαναζούσε έναν εφιάλτη. Ήξερε πόσο λεπτό ήταν το όριο ανάμεσα σε μια έντιμη ζωή και σε μια κόλαση φτιαγμένη από βάσανα και ντροπή. Όταν ήμουν μικρή δεν μου μίλησε ποτέ, αντίθετα έβαζε τα δυνατά της να με κρατάει στο πιο βαθύ σκοτάδι για οτιδήποτε είχε σχέση με το σεξ, συμπεριλαμβανομένων των κινδύνων που έκρυβε.

Όμως άρχισε πάρα πολύ νωρίς να μου βάζει στα χέρια βε-

* Σύφιλη. Η λέξη προέρχεται από το *mal francese* (γαλλική αρρώστια). Έτσι ήταν γνωστή στην Ιταλία, ενώ στη Γαλλία, σε... αντίποινα, λεγόταν *mal napolitain*, *mal de Naples* (ναπολιτάνικη αρρώστια).

λόνα και κλωστή και κάποια κουρελάκια που της περίσσευαν από τη δουλειά της. Σαν καλή δασκάλα, μου το παρουσίαζε σαν παιχνίδι. Είχα μια παλιά κούκλα από πεπιεσμένο χαρτί, ολότελα διαλυμένη, κληρονομιά μιας από τις χαμένες ξαδέλφες, που της την είχε κάνει δώρο πριν από πολλά χρόνια η αφεντικίνα, στο σπίτι της οποίας η μάνα της δούλευε τη μισή μέρα. Την αγαπούσα πολύ και τη λυπόμουν έτσι γδυτή, με όλες τις γρατσουνιές της σε κοινή θέα. (Η γιαγιά μου τη νύχτα την είχε γδύσει και είχε εξαφανίσει τα ρούχα της.) Ανυπομονούσα να μάθω να της φτιάχνω έστω ένα πουκαμισάκι, ένα μαντίλι, έπειτα ένα σεντόνι, αργότερα μια ποδίτσα· ο στόχος ήταν φυσικά ένα κομψό φόρεμα με πιετούλες και στρίφωμα ρελιασμένο με δαντέλα. Δεν ήταν εύκολο, και τελικά το φινίρισμα το έκανε η γιαγιά μου.

Στο μεταξύ, όμως, είχα μάθει να φτιάχνω τέλεια στριφώματα, με πολύ μικρές βελονιές, όλες πανομοιότυπες, χωρίς να τρυπάω τα δάχτυλά μου και χωρίς να λερώνω με αίμα τη λευκή αέρινη βατίστα με την οποία φτιάχναμε νυχτικά για μωρά ή μαντίλια. Στα επτά μου χρόνια, τα στριφώματα έγιναν η καθημερινή δουλειά μου. Ήμουν χαρούμενη όταν άκουγα να μου λέει «Είσαι το δεξί μου χέρι». Και πράγματι, τα κομμάτια που η γιαγιά μου κατάφερνε να τελειώσει μέσα σε μία εβδομάδα πλήθαιναν από μήνα σε μήνα, και το κέρδος, παρότι μικρό, αυξανόταν. Έμαθα να στριφώνω τα σεντόνια με κοφτή βελονιά, δουλειά μονότονη που μου επέτρεπε να ονειροπολώ, και με αζούρ που απαιτούσε περισσότερη προσοχή. Τώρα που είχα μεγαλώσει, η γιαγιά μου με άφηνε να βγαίνω μόνη να αγοράζω κλωστές στο εμπορικό, να παραδίδω τα τελειωμένα ρούχα, κι αν στον δρόμο σταματούσα για να παίξω μισή ώρα στο πεζοδρόμιο με τα άλλα κοριτσάκια της γειτονιάς, δεν μου γκρίνιαζε. Όμως δεν της άρεσε να με αφή-

νει πολλές ώρες μόνη στο σπίτι, κι όταν τύχαινε να πρέπει να πάει για ράνσιμιο όλη μέρα στο σπίτι μιας πελάτισσάς της, με τη δικαιολογία ότι θα τη βοηθούσα, μ' έπαιρνε μαζί της. Ήταν προνομιακές εκείνες οι δουλειές, γιατί ακόμα και τις συννεφιασμένες μέρες μπορούσαμε να καταναλώνουμε όσα κεριά χρειαζόμασταν ή πετρέλαιο για τη λάμπα, χωρίς να πρέπει να χαλάμε τα δικά μας. Και γιατί το μεσημέρι μάς έβαζαν να φάμε, κι έτσι εκείνες τις μέρες μπορούσαμε να κάνουμε οικονομία και στο φαγητό. Ένα καλό γεύμα, ασύγκριτα καλύτερο από το δικό μας συνηθισμένο φαγητό, με ζυμαρικά, κρέας και φρούτο, το οποίο σε κάποια σπίτια έπρεπε να το τρώμε στην κουζίνα, συντροφιά με τις υπηρέτριες, σε άλλα μάς το σέρβιραν, μόνο σε εμάς τις δυο, στο δωμάτιο της ραπτικής. Ποτέ δεν μας προσκαλούσαν στο τραπέζι των αφεντικών.

Συνήθως σ' εκείνα τα πλούσια και κομψά σπίτια υπήρχε, όπως είπα ήδη, ένα δωμάτιο ειδικά για τη ραπτική, καλά φωτισμένο, μ' ένα μεγάλο τραπέζι για το σιδέρωμα, όπου απλώναμε το ύφασμα για να το κόψουμε, και συχνά υπήρχε, θαύμα θαυμάτων, μία ραπτομηχανή. Η γιαγιά μου ήξερε να τη χρησιμοποιεί, δεν ξέρω πού είχε μάθει, και την κοίταζα μαγεμένη, ενώ ανεβοκατέβαζε το πεντάλ με σταθερό ρυθμό και το ύφασμα προχωρούσε αστραπή κάτω από τη βελόνα. «Αν μπορούσαμε να έχουμε μια τέτοια στο σπίτι», έλεγε αναστενάζοντας, «πόση δουλειά παραπάνω θα μπορούσα να παίρνω!» Όμως ξέραμε και οι δυο ότι τα οικονομικά μας δεν θα μας το επέτρεπαν ποτέ, εξάλλου δεν είχαμε καν χώρο να την εγκαταστήσουμε.

Ένα από εκείνα τα βράδια, ενώ μετά το τέλος της δουλειάς μαζεύαμε τα πράγματά μας για να γυρίσουμε στο σπίτι, μπήκε μέσα, σπρωγμένη από τη μητέρα της, η μικρή αφεντικίνα, για

την οποία ράβαμε το λευκό φορεματάκι που θα φορούσε για να πάρει το χρίσμα στην εκκλησία, ένα κοριτσάκι στην ηλικία μου: τότε ήμουν έντεκα χρόνων. Μου έτεινε ντροπαλά ένα ορθογώνιο πακέτο, τυλιγμένο καλά σε χοντρό χαρτί του μπακάλη και δεμένο με σπάγκο. «Είναι τα κόμικς της περασμένης χρονιάς», εξήγησε η μητέρα της. «Η Ερμίνια τα έχει διαβάσει και ξαναδιαβάσει και κάθε εβδομάδα καταφάνει κι ένα καινούργιο. Σκέφτηκε πως θα σε ευχαριστούσαν».

Προτού προλάβει η αγριεμένη ματιά της γιαγιάς να με σταματήσει, μου ξέφυγε και είπα «Δεν ξέρω να διαβάζω». Η σινιορίνα Ερμίνια κοίταξε αμήχανη τα παπούτσια της, ζαρώνοντας το πρόσωπό της σ' έναν θλιμμένο μορφασμό, σαν να ήταν έτοιμη να βάλει τα κλάματα. Η μητέρα της, μετά από έναν πολύ σύντομο δισταγμό, συνήλθε και χαμογέλασε ατάραχη. «Δεν πειράζει. Μπορείς να κοιτάξεις τις εικόνες. Είναι πολύ ωραίες». Και μου έβαλε το πακέτο στα χέρια.

Είχε δίκιο. Όταν στο σπίτι άνοιξα το δέμα και άπλωσα το περιεχόμενο πάνω στο κρεβάτι, μου κόπηκε η ανάσα. Δεν είχα δει ποτέ μου κάτι τόσο ωραίο στη ζωή μου. Κάποια σκίτσα ήταν ζωγραφισμένα, άλλα μαυρόασπρα, όλα όμως με μάγευαν. Και τι δεν θα 'δυνα να μπορούσα να διαβάσω κιόλας ό,τι ήταν γραμμένο από κάτω! Το βράδυ, κουκουλωμένη ως το κεφάλι με το σεντόνι, έκλαψα λίγο, προσπαθώντας να μη μ' ακούσει η γιαγιά. Εκείνη όμως με άκουσε. Και την επόμενη εβδομάδα, όταν τελειώσαμε τη δουλειά στο σπίτι της σινιορίνας Ερμίνια, μου είπε: «Έκανα μια συμφωνία με τη Λουτσία, την κόρη της ψλικάτζους. Ξέρεις πως είναι αρραβωνιασμένη και σε δύο χρόνια παντρεύεται. Της υποσχέθηκα ότι θα της ράψουμε δώδεκα σεντόνια και πάνω τα αρχικά της με βελονιά της σκιάς, κι εκείνη, σε αντάλλαγμα, δύο

φορές την εβδομάδα θα σου κάνει μία ώρα μάθημα. Έχει σπουδάσει δασκάλα, κι ας μην έχει πάρει δίπλωμα. Είμαι βέβαιη ότι θα μάθεις γρήγορα».

Κι όμως μου χρειάστηκαν σχεδόν τρία χρόνια, γιατί η Λουτσία είχε λίγη εμπειρία κι εγώ λίγο χρόνο για να εξασκούμαι. Πράγματι, συνέχιζα να βοηθάω τη γιαγιά σε δουλειές όλο και πιο απαιτητικές κι όταν πηγαίναμε να ράψουμε σε σπίτια, ήμουν αναγκασμένη να χάνω μαθήματα. Στην αρχή, επειδή δεν είχα αναγνωστικό, ούτε ήθελα να βάλω τη γιαγιά σε έξοδα, είχα ζητήσει από τη Λουτσία να μου μαθαίνει με τη βοήθεια των περιοδικών, κι εκείνη είχε δεχτεί. «Καλύτερα. Θα είναι και λιγότερο βαρετό». Ήταν ήδη είκοσι χρόνων, όμως διασκεδάζε σαν παιδάκι με τα αινίγματα, με πληροφορίες σχετικές με παράξενα ζώα, με τους γλωσσοδέτες. Οι ομοιοκαταληξίες ήταν κωμικές, μας έκαναν να γελάμε, όμως δεν ήταν λέξεις που τις χρησιμοποιούσες κάθε μέρα. Μετά από κάνα μήνα αναγκαστήκαμε να δανειστούμε ένα σχολικό βιβλίο. Πάντως ήμουν ευτυχισμένη που μάθαινα, και ένιωθα μεγάλη ευγνωμοσύνη προς την ουρανοκατέβατη δασκάλα μου. Είπα στη γιαγιά μου να αφήσει τα σεντόνια με βελονιά της σκιάς, ήθελα να τα κεντήσω όλα εγώ. Τα τελείωσα ακριβώς την παραμονή του γάμου της Λουτσία. Και για τα μαθήματα που μου έκανε την επόμενη χρονιά, της έραψα δώδεκα ρουχαλάκια σε διαφορετικά μεγέθη για το μωρό που περίμενε. Έφτιαξα και γι' αυτό ένα κεντητό ρουχαλάκι, παίρνοντας ιδέες από τα ρούχα που φορούσαν οι δύο κόρες του βασιλιά, οι πριγκιποπούλες Γιολάντα και Μαφάλντα, τις οποίες είχα δει, στην αγκαλιά της βασίλισσας, σε μια μεγάλη φωτογραφία στημένη στη βιτρίνα ενός μαγαζιού. Όταν γεννήθηκε το παιδάκι της Λουτσία, ένα όμορφο αγοράκι, λίγο μετά τα δέκατα τέταρτα γενέθλια

μου, εκείνη μου είπε: «Φτάνει με τα μαθήματα. Τώρα δεν προλαβαίνω πια. Εξάλλου έχεις προχωρήσει αρκετά ώστε να μπορείς να συνεχίσεις μόνη σου».

Για να εξασκούμαι, μου χάρισε τα δικά της «περιοδικά» που δεν είχε πια χρόνο ούτε να τα ξεφυλλίσει. Πολλά φύλλα, έτσι όπως τα ξεφύλλιζες, έπεφταν κομμάτια, διαλυμένα από την υπερβολική χρήση. Στην πραγματικότητα δεν ήταν περιοδικά, ήταν λιμπρέτα από όπερες. Δεν είχα πάει ποτέ στο θέατρο, ήξερα όμως ότι κάθε χρόνο ερχόταν στην πόλη μια κομπανία μπελκάντο που ανέβαζε τα πιο πρόσφατα μελοδράματα. Δεν πήγαιναν μόνο οι ευγενείς, αλλά και οι μαγαζάτορες και κάποιοι τεχνίτες που μπορούσαν να αντέξουν οικονομικά μια θέση στον εξώστη. Πολλές άριες τις ήξερα, γιατί οι πιο νεαρές πελάτισσές μας τις τραγουδούσαν στο σαλόνι τους, με συνοδεία πιάνου.

Εκείνα τα λιμπρέτα τα διάβασα σαν να ήταν μυθιστορήματα και ανακάλυψα έκθαμβη ότι όλες οι ιστορίες, όλες ανεξαιρέτως, μιλούσαν για τον έρωτα. Για έρωτες παθιασμένους, έρωτες μοιραίους. Ήταν ένα ζήτημα στο οποίο δεν είχα δώσει πολλή σημασία, όμως από εκείνη τη στιγμή άρχισα να στήνω αντί με περιέργεια στις κουβέντες των μεγάλων.

Εκείνες τις μέρες γινόταν πολύς λόγος στα σαλόνια των σπουδαίων οικογενειών, στα καφέ όπου σύχναζαν οι ευγενείς, αλλά και στο δικό μας σοκάκι, στους γειτονικούς δρόμους, ακόμα και στους πάγκους της αγοράς, για μια ιστορία που έμοιαζε πολύ με τα μελοδράματα της Λουτσία. Η δεκαεφτάχρονη κόρη του κυρίου Αρτονέζι είχε ερωτευτεί απελπισμένα τον μαρκήσιο Ριτζάλντο και ήθελε να τον παντρευτεί, παρά τις αντιρρήσεις του πατέρα της. Η γιαγιά μου κι εγώ γνωρίζαμε την οικογένεια Αρ-

τονέζι, η οποία έμενε λίγους δρόμους πιο κάτω, σ' ένα μεγάλο διαμέρισμα στον επάνω όροφο ενός καλόγουστου αρχοντικού, από τα πολλά που υπήρχαν στην παλιά πόλη, ανάμεσα στα χαμόσπιτα, τα οποία κάποτε ήταν στάβλοι και τώρα, που λιγόστεψε η χρήση αλόγων και αμαξιών, είχαν γίνει οικήματα για τα πιο φτωχά και βασανισμένα πλάσματα. Είχε τύχει πολλές φορές να πάμε να ράψουμε στο σπίτι των Αρτονέζι, μετά από πρόσκληση της οικονόμου. Αυτή έκανε κουμάντο στο σπίτι από τότε που η κυρία, η σύζυγος του αφεντικού, είχε πεθάνει στη μεγάλη επιδημία, αφήνοντας μια μοναχοκόρη, την πρωταγωνίστρια του πρόσφατου πολυσυζητημένου ειδυλλίου. Η σινιορίνα, που την είχαμε δει να μεγαλώνει και τόσα χρόνια τής είχαμε ράψει ένα σωρό ποδιτσες για το σπίτι και κάποια καλοκαιρινά φορέματα από κεντημένη μουσελίνα, λεγόταν Έστερ και ήταν το φως των ματιών του πατέρα της, ο οποίος δεν μπορούσε να της αρνηθεί το παραμικρό, ούτε το πιο εξωφρενικό. Και πράγματι, όχι μόνο της είχε αγοράσει πρόσφατα ένα υπέροχο πιάνο με ουρά που το είχαν φέρει από την Αγγλία, αλλά της επέτρεπε να κάνει μαθήματα ιππασίας στους κλειστούς στάβλους, όπου σύχναζαν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα νεαροί ή κάποια νεαρή κυρία συνοδευόμενη από τον σύζυγό της. Στην πόλη φημολογείτο ότι η Έστερ Αρτονέζι δεν καθαλίκευε λοξά, σαν αμαζόνα, αλλά σαν άνδρας, κι ότι γι' αυτό φορούσε παντελόνι κάτω από τη φούστα. Παρά την γκρίνια της οικονόμου και των συγγενών, ο πατέρας τής συγχωρούσε την ολοκληρωτική αδιαφορία της για το ράψιμο, το κέντημα και ό,τι άλλο αφορούσε τη διαχείριση του νοικοκυριού. Και όταν η Έστερ παθιάστηκε με τις ξένες και με τις αρχαίες γλώσσες, κάλεσε μια γριά γεροντοκόρη τυνησιακής καταγωγής για να της κάνει δύο φορές την εβδομάδα γαλλικά, την Αμερικά-

να δημοσιογράφο που ζούσε πολλά χρόνια στην πόλη μας για τα αγγλικά και έναν ιερέα της ιερατικής σχολής για μαθήματα λατινικών και ελληνικών. Εξάλλου από μικρή η Έστερ είχε έναν δάσκαλο φυσικής που της μάθαινε βοτανολογία, χημεία, γεωγραφία και της εξηγούσε πώς λειτουργούσαν οι μηχανές τελευταίας τεχνολογίας. Αυτά τα μαθήματα την ευχαριστούσαν πολύ και δεν τα είχε σταματήσει ποτέ. (Τη λάτρευα, γιατί μια φορά που είχαμε πάει να δουλέψουμε στο σπίτι της, είχε μπει μαζί με τον δάσκαλο της φυσικής στο δωμάτιο της ραπτικής και είχε επιτρέψει σ' εμένα και στη γιαγιά μου να τον παρακολουθήσουμε να εξηγεί τον μηχανισμό της καινούργιας ραπτομηχανής από τη Γερμανία. Ο δάσκαλος την είχε αποσυναρμολογήσει τελείως, μας είχε πει την ονομασία και τη λειτουργία κάθε μέρους της, μας είχε αφήσει να τα αγγίζουμε, έπειτα σιγά σιγά την είχε συναρμολογήσει πάλι, δείχνοντάς μας τα γρανάζια ένα ένα και εξηγώντας στη γιαγιά μου πώς να τα γρασάρει. Εγώ, που τότε ήμουν έντεκα χρόνων, είχα την αίσθηση ότι βρισκόμουν μπροστά σ' ένα θαύμα.)

«Θέλει να τη μεγαλώσει σαν αγόρι...» ψιθύριζαν ενοχλημένες οι συγγένισσες. Η κουνιάδα του κυρίου Αρτονέζι του το είχε πει μάλιστα κατάμουτρα: «Κοίτα καλά, όταν παντρευτεί η Έστερ, όλα αυτά δεν πρόκειται να της χρειαστούν σε τίποτα. Την καταστρέφεις». Αυτός όμως είχε σηκώσει τους ώμους και την είχε προτρέψει να νοιαστεί για τη μόρφωση των δικών της θυγατέρων, που μεγάλωναν σαν γνήσιες καμωματούδες.

Ο κύριος Αρτονέζι μπορούσε να έχει την πολυτέλεια να πρωτοτυπεί και να περιφρονεί τις συμβατικότητες, πέρα από όλα εκείνα τα έξοδα, γιατί ήταν πολύ πλούσιος. Είχε στην κατοχή του μεγάλες εκτάσεις γης σπαρμένες με σιτάρι, κριθάρι και λυ-

κίσκο, όμως, σε αντίθεση με τους άλλους ντόπιους γαιοκτήμονες, έπαιρνε πρωτοβουλίες και δεν περιοριζόταν να εισπράττει από τους μισακάρηδες τα ποσοστά από τις σοδειές. Διαχειριζόταν προσωπικά αρκετούς μύλους ιδιοκτησίας του, που άλεθαν και για λογαριασμό άλλων καλλιεργητών, καθώς κι ένα μεγάλο εργοστάσιο μπίρας, το μοναδικό στην περιοχή μας. Συχνά στις επιθεωρήσεις του τον συνόδευε η κόρη του.

«Μια μέρα εσύ θα ασχολείσαι με όλα αυτά», της έλεγε.

«Ο άνδρας της θα ασχολείται», τον διόρθωνε η κουνιάδα, εκ μητρός θεία του κοριτσιού. «Εκτός κι αν μ' αυτές τις παλαβομάρες, καταφέρεις να την αφήσεις γεροντοκόρη».

Ήταν δύσκολο να συμβεί αυτό, έλεγα μέσα μου, γιατί η σινιορίνα Έστερ Αρτονέζι δεν ήταν μόνο μια πλούσια κληρονόμος, αλλά και μια ωραιότατη κοπέλα. Είχε λυγερή κορμοστασιά, κομψότητα και ασυνήθιστη χάρη στις κινήσεις, ένα γλυκό, εκφραστικό πρόσωπο, ικανό να κάνει και τον πιο αγροίκο και αδιάφορο άνδρα να την ερωτευτεί. Ένα σωρό επίδοξοι μνηστήρες την περιτριγύριζαν, όμως εκείνη κατάφερνε να τους κρατάει σε απόσταση. Ευγενική, χωρίς ποτέ να γίνεται προσβλητική, τους έδινε με λίγα λόγια να καταλάβουν πως ήταν καλύτερα να της αδειάζουν τη γωνιά. Τη θαύμαζα και γι' αυτό. Οι άνδρες εκείνη την εποχή μού φαινόταν όλοι γελοίοι, και τα καμώματά τους ακόμα πιο γελοία. Μόνο στον κόσμο του μελοδράματος μπορούσαν να συμβαίνουν κάποια πράγματα, μπορούσαν να λέγονται κάποιες φράσεις ανόητες και γλυκανάλατες.

Όταν άκουσα ότι η σινιορίνα Έστερ ήταν ερωτευμένη με τον μαρκήσιο Ριτζάλντο, τον οποίο είχε γνωρίσει στην ιτασία, δεν μπορούσα να το πιστέψω. Εκτός των άλλων, με τα τριάντα του χρόνια ο μαρκήσιος μου φαινόταν γέρος. Όμως η γιαγιά μου

δεν έβρισκε τίποτα το παράξενο. Ο μαρκήσιος, σχολίαζε με την ιδιοκτήτρια του μαγαζιού απ' όπου αγοράζαμε βελόνες και κλωστές, παρότι δεν ήταν άμπλουτος σαν τους Αρτονέζι, είχε δική του περιουσία, αξιοπρεπή, κι έτσι δεν υπήρχε περίπτωση να είναι προικοθήρας. Και είχε κι έναν τίτλο ευγενείας παμπάλαιο και αξιοσέβαστο, του οποίου, λόγω της μεγάλης επιδημίας, είχε μείνει μοναδικός εκπρόσωπος. Λογικό να βιάζεται να παντρευτεί ώστε να μπορέσει να φέρει στον κόσμο έναν κληρονόμο, ενδεχομένως και να δημιουργήσει μια πολυπληθή οικογένεια, όσο ήταν ακόμα αρκετά νέος. Η ηλικία της νύφης που είχε επιλέξει δεν αποτελούσε πρόβλημα για τη γιαγιά μου και τις γνωστές της. Και οι ίδιες είχαν παντρευτεί στα δεκάξι τους πάνω-κάτω.

Όμως, ο κύριος Αρτονέζι, που είχε υποκύψει σε πολλές ιδιοτροπίες της κόρης του, σ' αυτή της την επιλογή δεν ήταν διατεθειμένος να τη σιγοντάρει. Από ένστικτο, δεν συμπαθούσε τον μαρκήσιο, όμως δεν μπορούσε να πει τίποτα το συγκεκριμένο εναντίον του. Από την άλλη, η Έστερ του φαινόταν υπερβολικά νέα για τον ρόλο της συζύγου και της οικοδέσποινας. «Δεν έχεις ακόμα πείρα», της έλεγε. «Έχεις ένα σωρό πράγματα να μάθεις ακόμα».

«Θα μου τα μάθει ο Γκουέλφο», απαντούσε η ξεροκέφαλη κόρη.

«Σου ζητάω μόνο να περιμένεις να ενηλικιωθείς», επέμενε ο πατέρας. «Αν ως τότε δεν έχεις αλλάξει ιδέα, θα σου δώσω την άδειά μου».

«Τέσσερα χρόνια! Θέλεις να με δεις πεθαμένη; Σε τέσσερα χρόνια θα είμαι γριά. Και ο Γκουέλφο στο μεταξύ θα ψάξει γι' άλλη. Δεν ξέρεις πόσες κοπέλες τον περιτριγυρίζουν. Κι έπειτα, συγγνώμη, όταν θα είμαι ενήλικη, δεν θα έχω πια ανάγκη την άδειά σου».